

рална композиција, која го рефлектира духот на келтската уметност. Фибулите и блегзиите се највообичаен тип на накит. Накитот е декориран со псевдо-филигран и псевдо-гранулација. Накит со вистински филигран и гранулација се јавува во средниот La Tène период. Се среќаваат и висулци со стилизирани антропоморфни претстави. Вообичаени керамични форми за средниот La Tène се кантаросите. Од северна Хрватска келтите се селат на исток во Скордија и западно од Таурите. La Tène Култура се протега на територијата на автохтоната култура на Јаподите и Либуриите. За тоа зборуваат 357 монети од последните три века пр.н.е. кои припаѓаат на средниот и доцниот La Tène период.

Медитеранската цивилизација во периодот помеѓу 3-1век пр.н.е. преку грчките и јадранските колонии се среќава на територија на Либурииската и Далматинската група. Хеленистичките форми и мотиви се адаптирани на локалниот вкус и техничките можности. Накитот пронајден во Јагодина, укажува на локална Либурииска работилница со провинциски и рустичен вкус. Од особена важност е големиот сребрен свонец со релјеф на Медуза, пронајден во либуриискиот центар Асерија. Во сите либурииски центри, Радовин, Надин, Брибир, Велика Мрдаковица и соодветните некрополи е пронајдено големо количество хеленистичка релјефна керамика. Праисториската епоха во овие региони создала услови за продор на елементи од класичниот период, овозможувајќи создавање на новата провинциска Римска култура и уметност.

Александра Пајазовска
Национална установа
Музеј на Македонија – Скопје

Znakovi i riječi. Zbornik projekta *Protohistorija i antika hrvatskog povijesnog prostora*. „Hrvatska sveučilišna naklada“, Zagreb 2002.

U zborniku *Znakovi i riječi* su objedinjene i objavljene rasprave, studije i članci iz pera suradnika na znanstveno–istraživačkom projektu Ministarstva znanosti i tehnologije RH pod naslovom *Protohistorija i antika hrvatskog povijesnog prostora*. Ovaj se projekt bavi istraživanjima razvoja društvenih struktura i veza hrvatskog povijesnog prostora sa susjednim prostorima. Osim toga analizira gospodarski i duhovni život kao umjetničku baštinu tijekom razdoblja protohistorije i antike te ranog srednjeg vijeka. Projekt vodi prof. dr. Petar Selem, voditelj katedre za Staru povijest na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

U zborniku su tiskani radovi nastali na temelju najnovijih istraživanja na kojima su radili njegovi suradnici u sklopu projekta.

Urednica izdanja prof. dr. Marina Miličević Bradač kronološki je točno i tematski precizno koncipirala Zbornik koji broji 197 stranica teksta i više desetaka fotografskih priloga i crteža. Valja napomenuti da su neki radovi pisani na hrvatskom (u tom su slučaju, što spada u standarde, dati sažeci na drugim jezicima), a neki na engleskom jeziku što sve skupa knjigu čini dostupnijom i zainteresiranim stručnjacima izvan Hrvatske.

Uvodni je prilog, ujedno i jedan od najvažnijih u Zborniku, djelo Marine Milićević Bradač, voditeljice Katedre za klasičnu arheologiju na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, koja tim radom nastavlja svoja intrigantna sociološko-antropološka razmatranja o vučedolskoj kulturi i njenim nositeljima. Povod njezinoj raspravi je kostur jelena, iskopan davne 1938. godine pod prostorijom nazvanoj *Megaron I* na lokalitetu Vučedol. Da bi objasnila smisao tog neobičnog ukopa (u Vučedolu su se inače uglavnom pronalazili ukopi drugih životinja, prije svega domaćih), koji će kao i prvi istraživač Vučedola R. R. Schmidt povezati s kulturnim ritualom, autorica se upušta u potragu za prikazima jelena u prapovijesnim kulturama. I, kao što smo uostalom navikli kad je riječ o radovima M. Milićević Bradač, rezultati njezina istraživanja su i u ovom slučaju uistinu fascinantni. Jer autorica ne poznaje samo artefakte s područja Europe. Bliskog istoka ili Sjeverne Afrike nego i prapovijesne nalaze iz zemljopisno udaljenijih krajeva, koji su objavljivani na manje poznatim jezicima i teško dostupnim knjigama. Kronološkim redom vodi nas ona tako od onog prvog prikaza jelena iz Čatal Hüyuka do kavkaške boginje Dal i jelena njenog pratioca, te tunguzijskog šamana iz 18. st. Tako je upravo ovo iscrpno istraživanje dovelo do toga da se jelenji ukop na Vučedolu poveže sa šamanskim ritualima.

Helena Tomas, znanstvena novakinja i doktorantica na Lincoln College u Oxfordu svojim je radom *Votive Inscriptions in Linear A* predstavila dio saznanja o kretskom pismu *linear A*, kojemu se i inače posvetila u svom istraživačkom radu. Još uvijek neodgonetnuto kretsko znakovno pismo nazvano *linear A*, koje je zabilježeno ne samo na Kreti nego i drugdje na Sredozemlju (npr. Kikladima, Miletu, Troji, Samotraki), bilo je u upotrebi između 1625. i 1450. pr. Kr. Korpus njegovih natpisa broji 1400 tekstova u kojima je izdvojeno oko 700 riječi (uglavnom imena) odnosno 700 znakova. Ovi su se zapisi, kojima se služilo i u kultne svrhe, sačuvali na različitim predmetima kao što su npr. keramičke pločice, posude, nakit i stolići za libaciju. H. Tomas je načinila jednu vrstu kataloga predmeta na kojima su se sačuvali votivni zapisi koje je pak grupirala po namjeni. O svakoj je od tih grupa predmeta iznijela osnovne podatke iz problematike istraživanja te izdvojila i predstavila poneki predmet, usput se osvrnuvši i na lingvističku problematiku. Donijela je i slikovni materijal koji zacijelo ne bi mogao zadovoljiti zahtjevnije istraživače *lineara A*, ali je dovoljno čitak za laike. Ugodno je saznanje da se, eto, i iz hrvatskih redova etablira stručnjak za takvo specifično područje.

Voditelj projekta *Protohistorija i antika hrvatskog povijesnog prostora*, u sklopu kojeg je i tiskan ovaj zbornik, Petar Selem analizira ikonografiju lika Harpokrata na spomenicima hrvatskog prostora. Na to ga je potaknuo novi nalaz jedne gеме s likom Harpokrata. Međutim, nakon provedene ikonografske analize i ovaj je nalaz pokazao ustaljenost ikonografije tog egipatskog božanstva čiji se kult počeo štovati od helenizma. On se naime prikazuje kao nagi dječak s atributima među kojima dominiraju kruna pšent, lotosov pupoljak ili cvijet kao i nešto rjeđe krila, zrakasta sunčeva kruna, bič ili pletenica mladenaštva.

Docent na Katedri za Stari vijek Odsjeka za povijest Boris Oluić se predstavio radom *Japodski svijet mrtvih* u kojem je sažeo postojeća saznanja o istraživanjima japodskih nekropola, a konzervator Miroslav Katić predstavio je antropomorfnu posudu koja predstavlja Silena – Besa, nedavno pronađenu na viškoj nekropoli Martvilo.

Konzervatorica i docentica Jasna Jeličić – Radonić napisala je rad *Krstionički sklop salonitanske katedrale*. Nakon što je F. Carrara u Saloni

sredinom 19. st. otkrio jedinstveni krstionički sklop, o njemu su napisani brojni članci koji su se bavili uglavnom liturgijskim problemima odnosno namjeni pojedinih prostora oko krstionice. J. Jeličić – Radonić nudi također neka nova rješenja u tom smjeru, premda je i sama na jednom mjestu u članku naglasila da još uvijek nije odgovoreno na vrlo važna pitanja nastanka i razvoja toga složeno građevinskog sklopa.

Najopsežniji prilog u Zborniku je rad mr. Hrvoja Potrebece koji je na jednom mjestu sakupio sve radove hrvatskih arheologa koji su obrađivali problematiku kulturnih i religijskih fenomena prapovijesne i antičke Hrvatske. U svom prilogu s abecedno složenim tablicama autor navodi 200 radova te donosi i njihove sažetke na engleskom jeziku. Ne treba posebno isticati kako prezentiranje takve bibliografije uvelike olakšava uvid u kulturnu i religijsku tematiku. Uz to, a pod pretpostavkom da je ta bibliografija potpuna, u što nema razloga sumnjati, mogla bi se konačno i provesti utemeljena analiza stanja u istraživanju kulturne i religijske tematike.

Ovaj posljednji prilog bibliografske naravi u Zborniku zorno pokazuje da broj znanstvenih jedinica iz područja kulturne i religijske problematike u Hrvatskoj nije odveć velik, što upućuje na zaključak da je svaki novi rad u tom sklopu važan korak prema boljem razumijevanju pradavnih kulturnih i religijskih zbivanja. A budući da se upravo pomoću kulturnih i religijskih zbivanja može doći i do tragova u odgovorima na pitanja o tijeku povijesnih događanja čiji uzroci i razlozi još uvijek nisu do kraja istraženi, ovaj se zbornik može smatrati važnim doprinosom takvim naporima.

Mirjana Sanader
Filozofski fakultet, Zagreb

MIRJANA SANADER, *Tilurium I, Istraživanja - Forschungen 1997-2001*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Dissertationes et monographiae 4) & Golden marketing, Zagreb 2003. 355 strana, 10 karata i tlocrta izvan teksta.

Prof. dr. Mirjana Sanader, voditeljica Katedre za provincijalnu i ranokršćansku arheologiju na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, već godinama istražuje rimski vojni logor Tilurij, na mjestu današnjeg Garduna pored Trilja. Kao trenutno najveće sustavno znanstveno arheološko istraživanje u Hrvatskoj, pružilo je priliku generacijama studenata da se upoznaju s metodama istraživanja i materijalom rimskih vojnih logora. Sada je pred nama velika monografija u kojoj su, svima na uvid, predloženi rezultati prvih pet godina istraživanja.

Tilurij je bio logor VII. Legije *Claudia Pia Fidelis* i još se od sredine 19. stoljeća zna da se morao nalaziti na mjestu današnjeg sela Garduna iznad Trilja u dolini rijeke Cetine. Oko sto i pedeset godina s Garduna su odnošeni spomenici, uglavnom u Arheološki muzej u Splitu, ili su dospjeli u zbirku Franjevačkog samostana u Sinju. To su bili natpisi i fragmenti kamene plastike, a odatle potječe i slavni fragment vojničkog spomenika s prikazom tropeja. Brojni su privatni, dobronamjerni i manje dobronamjerni, skupljači godinama gradili svoje zbirke od «slučajnih» nalaza s Garduna i svi su znali da je to mjesto antičkog logora Tilurija. No, do 1996.g. nikad nije bilo pravih sustavnih